

---

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 392.8(437=161.2)"1921/1939"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-69-73>**Ольга Зубко**Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського  
кандидат історичних наук, докторант (Україна)**Їжа в житті української еміграції в ЧСР (1921-1939 рр.)**

**Анотація.** Метою статті є розгляд їжі, її приготування та споживання не як особливої сфери культури, що перебуває у відносинах зумовленості з історичним, соціальним і, власне, культурним контекстом, а як одного із найдієвіших засобів фізичного виживання.

Харчування в цілому належить до важливих проблем антропології, оскільки впродовж усієї історії розвитку людської культури формує ідентичність та спільництво. Однак, коли мова йде про міжвоєнний час (1918 – 1939 рр.) та українську політичну еміграцію так званої «другої хвилі» в Чехословацькій Республіці, то до розуміння поняття «харчування, як культурного феномену» залучається ще й історично-політичний контекст, тобто неможливість розглядати їжу ізольовано від політики. Для міжвоєнної української еміграції в ЧСР їжа реально була задоволенням елементарної фізичної потреби.

**Ключові слова:** українська політична еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, історія повсякдення, їжа, культурний феномен, біологічна потреба.

Тема їжі, її приготування та споживання у цілому належать до важливих проблем антропології. В історії розвитку людської культури харчування, зазвичай, «уособлює» у собі: гуртування, самоусвідомлення і спільництво. Однак, коли ми говоримо про міжвоєнний час (1918 – 1939 рр.) та українську політичну еміграцію так званої «другої хвилі» в Чехословацькій Республіці, то залучаємо до розуміння поняття «харчування, як культурного феномену», що відбувалося в умовах кризи, вигнання та відірваності, ще й історично-політичний контекст, який прямо чи опосередковано позначався на споживачській культурі в цілому, і на харчуванні зокрема. Зауважимо і те, що задоволення природної потреби, як однієї із засадничих у людському житті, для більшості українських вихідців, в умовах матеріальної скрути, було вагомим, однак не пріоритетним. В еміграційній «матеріальній тріаді повсякденності» їжа суттєво «поступалася» одягу та житлу.

Теоретична розробка проблемного поля їжі практично відсутня. Відзначимо наукові розвідки Т. Князевої та Г. Єфіменка. Тетяна Князева в статті «Концепт їжі в культурі повсякденності» зосередилася на вивченні проблемного поля «їжа та культура» в культурологічних дослідженнях повсякденності, виділяючи основні підходи до розкриття суті практик харчування [5]. Натомість, у фокусі уваги Геннадія Єфіменка – різноманітні складові щоденності міжвоєнної доби з акцентуванням уваги на неможливості розгляду цих повсякденних складових ізольовано від політики [2, с. 56-58].

Метою цієї публікації є розгляд харчування української політичної еміграції в міжвоєнній ЧСР не як особливої сфери культури, що перебуває у відносинах зумовленості з історичним, соціальним і, власне, культурним контекстом, а саме як обов'язкової, хоча не пріоритетної складової матеріального повсякдення українських емігрантів.

Українська еміграційна спільнота в міжвоєнній ЧСР нараховувала приблизно 20 – 22 тис. осіб. І, наголосимо, це були саме ті особи, котрі свідомо вийшли за кордон після поразки Національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Вони залишили рідну домівку в прямому сенсі у тому, в чому були і з тим, що мали на той час на руках. Незначній частині вихідців одразу пощастило потрапити до ЧСР, однак більшості спершу довелося пройти «табори інтернованих» у Польщі та Румунії. Отож, говорити про ситість або ж певні кулінарні вишуканості – не доводилося.

Життя «українських пражан» у міжвоєнній ЧСР можна умовно виокремити на декілька періодів, відповідно до яких «класифікувалася» й «еміграційна їжа».

1921 – 1925 рр. були роками широкого побутування в українському еміграційному осередку «концепції швидкого повернення». Як писав Борис Мартос: «...Ми тішили себе тоді надією, що за якісь два роки повернемось на Батьківщину» [8, с. 108]. На ці ж роки припадає й історична відома Ruská pomosná akce (Руська допомогова акція (1921 – 1928)), коли на потреби вихідців з колишніх Російської та Австро-Угорської імперій (50 тис. осіб) урядом молодшої Чехословацької Республіки було виділено майже 500 млн. крон, з яких на потреби української та

білоруської еміграції разом – 99 775 млн. крон [7, с. 378]. Грошові потоки спрямовувалися на спеціальні банківські рахунки, а вже звідтіля розподілялися на конкретні потреби через ті або інші громадсько-політичні та освітні організації (Український Громадський комітет, Українську Сільськогосподарську академію в Подебрадах, Український Радикально-демократичний клуб, Комітет допомоги українському та білоруському студентству та інші). Про потужність грошових видатків свідчив, зокрема, офіційний курс чехословацької крони до американського долару в 1923 – 1933 рр.: 100 чехословацьких крон на той час дорівнювали 2 доларам 96 центам (100 : 3) [3, с. 85]. Однак витрати на харчування становили тільки одну шосту усіх еміграційних витрат. Решта чехословацької допомоги скеровувалася насамперед на ті або інші політично-культурні проекти (так званий перший та другий пріоритети), освіту (третій пріоритет), ліки (четвертий пріоритет), одяг (п'ятий пріоритет).

Містами, де скупчилася найбільша кількість українських «шукачів кращої долі», стали Прага та Подебради. Саме тут за підтримки чехословацьких урядовців було відкрито декілька великих українських їдалень (три у Празі, одна в Подебрадах): орендовані приміщення з відповідними меблями, закуплений посуд та інший інвентар, «забезпечена» оплата рахунків з витрат дров і електроенергії (50% : 50%) та водопостачання з водовідведенням. (Міжвоєнна Чехословаччина ще «не знала» гасу). Логічно, що керівництво цими їдальнями було передано чехами в руки волинян й представників так званих «правих сил», тобто гетьманців, оскільки саме серед них було чи не найбільше фахівців-кооператорів. Втім, незважаючи на цю обставину, в їдальнях харчувалися усі без виключення українські вихідці: сімейні та несімейні, радикали, демократи, соціалісти, монархісти та націоналісти. Мали змогу харчуватися у цих їдальнях і українці з тих чехословацьких міст (переважно Брна й Пшібрама), хто доїжджав залізницею до Праги або Подебрад на роботу. Останнім, щоб пообідати або повечеряти, достатньо було мати у кишені всього 3-5 крон.

Відкриття їдалень кооперативного харчування було спричинене кількома обставинами. Передусім відсутністю стартового капіталу й сталих фінансів у більшості українських вихідців. По-друге, відсутністю житла як такого: більшість українців мешкали переважно або в непристосованих гуртожитках, або орендованих кімнатах, квартирах без кухні. По-третє, давався взнаки брак часу: більшість з «пражан» або здобувала освіту, отримуючи стипендію, або важко фізично працювала.

Подекуди в «українських вигнанців» зустрічалися примуси, проте їх обслуговування вимагало коштів, що при мінімальному місячному прожитковому мінімумі в 1000 – 1200 крон, було досить відчутною витратою.

У меню відкритих (кооперативних) їдалень пропонувалися, здебільшого, такі відомі українські страви як: борщ (з м'ясом та без м'яса), гречана каша, паніровані в сухарях котлети, вареники, голубці, смажена (маринована) річкова риба, варена картопля-пюре, тушковане м'ясо у сметані, пиріжки з різною начинкою тощо. Тобто, справді, буденна їжа. А ось у святкові дні (Різдво, Великдень, День народження першого президента ЧСР Томаша Гаррі Масарика, Шевченківські дні й т.д.), а також у випадках «дружніх вечірок», коли запрошувалися колеги по політичній боротьбі й чеські урядовці, готувалися, переважно, страви чеської (словацької), білоруської, вірменської, грузинської кухонь. Наприклад, кнедлі, смажені ковбаски, *verřo knedlo zelo* – тушкова свинина з капустою, *řizek* – шніцель, *bramborový salát* – картопляний салат; деруни, крупеня (грибний суп з перловкою); лобіані (пиріжки-хачапури з квасолею), суп харчо (часниковий суп), сациві (варена курка в соусі); толма/долма (голубці в виноградному листі), кюфта (маленькі м'ясні, добре відбиті, кульки).

Цікавий факт: чеську міжвоєнну кухню характеризувала наявність різноманітних соусів (огіркового, томатного, з хрону, цибулі, кропового, часникового). Чехи щедро ділилися рецептами їх приготування, тоді як українці, у відповідь, навчили чехів вживати свіжими огірки, томати, цибулю, часник й кавуни (останні надходили із Закарпаття) [4, с. 35].

3 напоїв переважали: чай, молоко, компот. Мелена кава була напрочуд дорогою, а розчина Nescafe, що з'явилася в ЧСР лише в 1938 р., й поготів була делікатесом разом зі згущеним молоком та молочним шоколадом. За нагоди подавалися горілка та пиво. Щодо останнього, то потрібно відзначити, що «українські пражани» так і не навчилися у своїй переважній більшості полюбляти пиво. Замінником відомого на той час брендового Staropramena виступали народні пісні: «... *Пива за 22 роки мого життя в ЧСР я так і не навчився пити. Та й інші українці його не полюбляли. Пили скоріше тому, що інші п'ють (а без того що там робить?)... Більше у пам'яті на довгі роки лишалися вечори, коли за окремими столами засідали студенти різних народів і співали своїх пісень. Саме оцей спів і кухлі пива при свічках, що блимали та гаяли фантастичні тіні по стінах і склепіннях, мали щось вабляче...*» [10, с. 72].

Майже усі їдальні періодично друкували в еміграційній та чехословацькій пресі оголошення такого змісту:

«Адміністрація їдальні стремить дати українському громадянству на еміграції (а, зокрема, студентству) справжню українську страву і в умовах найбільш можливого комфорту.

Обіди домашні з двох дань – 5 крон.

Обіди по передплаті з 3 дань – 5 крон

Вечері – 3.50 крон.

Окремо борщ зі сметаною (хліб додається) – 1.50 крон.

В їдальні завжди можна дістати холодні сніданки й вечері та різні перекуси, як-то: українська ковбаса, сало, риба (маринована), салати, пиріжки, чай, каву й інше.

До читання – різні газети й журнали. Обіди від 11.30 до 16.00 год.

Їдальня відчинена щодня до 22.00 год.» [11, арк. 126].

Ситуація змінилася з середини 1925 р., коли ставало зрозумілим, що «більшевизм не сконає». Ruská ротоспá аксе починає поступово згортатися. 1925 р. започатковує й так зване «поворотництво». (Матеріальна скрута й туга за Батьківщиною – найвагоміші причини останнього). А з 1932 р. до повного «українського еміграційного щастя» додається й світова економічна криза, що затягується в ЧСР аж до 1935 р. Інфляція та остаточне закриття ринку праці для «нечехів» змушують представників української еміграційної спільноти не тільки самотужки шукати засобів «до життя», а куховарити з таких найдоступніших за ціною продуктів як: яйця, курятина, конина, сир (творог), зелень, мед.

Як згадував В. Королів (Старий) у 1929 р.: «Одного раннього ранку, коли Прага майже ще спала, біг я на далеке передмістя: затримувати робітників, що їхали на працю на роверах і пропонувати їм патентований держак для бриля при їзді на ровері. Був це маніпісінський щипок, що насаджувався на держало ровера і дуже дотепно тримав скиненого з голови бриля. З кожного проданого вішака я мав дістати пів крони. Протягом дня треба було продати 20, щоб існувати на хлібі, сирі й зелені» [6, с. 160].

А 1933-го Софія Русова писала: «Пішла бабця до крами і купила цілісіньку курку за 17 крон» [9, с. 282]. (Тоді як у 1924 р. С. Русова з родиною харчувалася не тільки в одній із празьких українських їдалень, а й брала додатково обіди в американській їдальні «Мензі» – їдальні для академічної молоді, де обід з 4-х порцій коштував яких 16 крон [9, с. 235]).

Найскладнішим був період з 1934 р. по 1939 р. Через тотальне безробіття українська еміграційна громада в своїй переважній більшості змушена була переміститися до Закарпаття.

Зрозуміло, що в провінції, яким виступало для ЧСР Закарпаття, незважаючи на політичні та економічні нюанси (попри ту ж інфляцію, яка встановлювала почасову оплату в Празі в розмірі 2 крон за годину, а на Закарпатті в розмірі всього 3 гелерів), було дещо легше прохарчуватися. Як свідчила в 1936 р. донька відомого галицького політика, публіциста й видавця Володимира Кушніра, що співпрацював з Урядом УНР ще з часів Центральної Ради, Галина Кушнір: «Польдінте» прислав 500 корон, але за ті гроші ми не можемо купити мідю. Адже якщо хочеш купити мідю – гані деньгу! Мід коштує 13 корон, то значить одна літра – 17 корон. Скільки купити? Банок, розуміється, жодних не таскай зі собою і ми маємо ідеальні мармеладові кіблі. В таких кіблах ми і гриби маринуємо. Між иншим, тепер гриби жодні не ростуть, крім [суражної] маси козарів, яких дуже важко сушити, бо мокро на дворі. Ми з мамою плачемо, менше ходимо і починаємо товстішати...» [11, арк. 64].

Економічна криза вдарила й по самих чехах у плані харчування. «Чорний запорожець», учасник Першого зимового походу, інженер-гідралік –випускник Подєбрадської Сільськогосподарської академії Валентин Сім'янів писав: «У Невеклові довелося працювати на спиртзаводі. Боляче було дивитися на те, що за відсутності в достатку картоплі, її, бідолаху, використовують як основу технічного спирту...». «.... Суп з ворони в Чехах – це вже делікатес в другій половині 1930-х» [10, с. 81].

Тоді як дружина Янки Геніюша – лікаря-венеролога «Спілки українських лікарів в ЧСР» – Лариса Геніюш згадувала про чеську кулінарну книгу й приготування неймовірної бридоти – жаб'ячих лапок [1, с. 104].

Отже, вагомість фактору політики та його втручання в повсякденне життя українських вихідців в ЧСР й обумовлював, а то й виправдовував оту «біологічну потребу організму», котра так само допомагала виживати в непростих життєвих реаліях. Тематика харчування лишається актуальною і на сьогодні. Вона не відпускати етнологів, істориків, психологів, соціологів, політологів і військових фахівців, оскільки виступає своєрідною стійкою антистресовою шкалою, показником фізичної опірності людського організму й згуртованості людської спільноти за столом.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Геніюш Л. Сповідзь. Мінск: Мастацкая література, 1993. 264 с.

- 2.Ефіменко Г. Особливості дослідження повсякдення міжвоєнного періоду. // «Історія повсякденності: теорія і практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14-15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. Переяслав-Хмельницький. 2010. 246 с.
- 3.Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923 – 1933 рр.): дис... канд. іст. наук: 09.00.12. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка. 2010. 224 с.
- 4.Зубко О. Є. Матеріально-побутове життя українських пражан у 1921 – 1939 роках: помешкання, харчування, одяг. // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Випуск. 38. Київ, 2018. С. 32 – 41.
- 5.Князева Т. М. Концепт їжі в культурі повсякденності. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/299-kontsept-yizhi-v-kulturi-povsjakdennosti.html>
- 6.Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Спомини. Українське видавництво «Добра книжка». 169 випуск. Торонто, 1961. Вибрані твори. Том. 1. 2-ге видання. 204 с.
- 7.Ляхоўскі, У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX – I-й палове XX ст (да 1939 г.): манаграфія / У. Ляхоўскі. Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. 483 с.
- 8.Мартос Б. Українська господарська академія в ЧСР. Т. I. Видано Абсольвентами Української Господарської Академії та Українського Технічно – Господарського інституту. Нью-Йорк, 1959. 247 с.
- 9.Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
- 10.Сім'янців В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині. (1929 – 1945). В-во Юліана Середяка. Buenos-Aires – Philadelphia. 1978. 220 с.
- 11.Центральний державний архів громадських об'єднань України в м. Києві. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 92. 286 арк.

**Ольга Зубко**

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського  
кандидат історических наук, докторант (Україна)

**Еда в жизни украинской эмиграции в ЧСР (1921-1939 гг.)**

**Аннотация.** Цель публикации – рассмотрение пищи, ее приготовления и потребления не как особой сферы культуры, которая состоит в отношениях обусловленности с историческим, социальным и, собственно, культурным контекстом, а как одного из самых существенных средств физического выживания.

Питание в целом относится к важным проблемам антропологии, так как на протяжении всей истории развития человеческой культуры формирует идентичность и общность. Однако, когда мы говорим о междувоенном времени (1918 – 1939 гг.) и украинской политической эмиграции так называемой «второй волны» в Чехословацкой Республике, то к пониманию понятия «питания, как культурного феномена» привлекаем еще и историко-политический контекст, то есть невозможность рассмотрения пищи изолированно от политики. Для украинской эмиграции в междувоенной ЧСР еда являлась исключительно биологической потребностью.

**Ключевые слова:** украинская политическая эмиграция, междувоенная Чехословакия, история повседневности, еда, культурный феномен, биологическая потребность.

**ABSTRACT**

**Olha Zubko**

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University  
PhD (History), doctoral student (Ukraine)

**Food in the life of Ukrainian emigration in the Czechoslovakia (1921 - 1939)**

*The purpose of the publication is to consider food, its preparation and consumption not as a particular sphere of culture, which is in relation to conditionality with the historical, social and, in fact, cultural context, but as one of the most effective means of physical survival.*

*Nutrition as a whole is one of the major problems of anthropology, since it has shaped identity and fellowship throughout the history of human culture. However, when it comes to the interwar period (1918 - 1939) and the Ukrainian political emigration of the so-called "second wave" in the*

Czechoslovak Republic, the historical and political context, that is, the impossibility, is also involved in understanding the concept of "food as a cultural phenomenon". treat food in isolation from politics.

The theoretical development of this problem field is almost absent.

The Ukrainian emigration community in the interwar CSR numbered about 20-22 thousand people. And, it should be emphasized, these were the very persons who deliberately went abroad after the defeat of the National Liberation Competitions of 1917 - 1921. This was the answer to the question why the nutrition of Ukrainian emigrants was meeting the purely biological need of the organism.

The life of «Ukrainian Prazhany» in the interwar CSR was conditionally separated for several periods. According to these periods, «emigration food» was also classified. The historically famous Ruská pomocná akce «Russian Aid Action» also has the same years. It was at this time that cooperative cafes were opened in Prague and Poděbrady, where traditional Ukrainian dishes were cooked: borscht (with and without meat), buckwheat porridge, breaded bread cutlets, dumplings, stuffed cabbages, fried river fish, boiled mashed potatoes, stew in sour cream, pies with different stuffing. Dining rooms prepared Czech, Belarusian, Armenian and Georgian cuisines.

The situation had changed since mid-1925, when Ruská pomocná akce began to collapse and it became clear that «Bolshevism was not dying». The so-called «turn» began. And since the beginning of the 1930s, the global economic crisis, which had lasted in the Czechoslovak Republic until 1935, was added to full «emigration happiness».

The Crown was rapidly depreciating, but prices were rising steadily. After all, the closed labor market was closed for all, without exception, of the «Ukrainian Prazhany». At this time, representatives of the Ukrainian emigration community are beginning to cook their own products such as eggs, chicken, horse, cheese (cottage cheese), herbs, honey.

The most difficult was the period from 1934 to 1939. Due to total unemployment, the Ukrainian emigration community, for the most part, moved to Transcarpathia, the province of the Czechoslovakia, where despite political and economic nuances, it was somewhat easier to spend. However, at that time, the Czechs were preparing, for example, frogs' legs and crow soup.

For the interwar Ukrainian emigration to the Czechoslovakia, food was, in fact, the satisfaction of basic physical need.

**Key words:** Ukrainian political emigration, interwar Czechoslovakia, history of everyday life, food, cultural phenomenon, biological need.

#### REFERENCES:

1. Genijush L. Spovedz". Minsk: Mastackaja literatura, 1993. 264 s.
2. Yefimenko G. Osobly`vosti doslidzhennya povsyakdennyya mizhvoyennogo periodu. // «Istoriya povsyakdennosti: teoriya i prakty`ka»: materialy` Vseukr. nauk. konf., Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`, 14-15 trav. 2010 r. / [Uporyad.: Lukashevych O. M., Nagajko T. Yu.]. Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`. 2010. 246 s.
3. Zubko O. Ye. Stvorennya ta diyal`nist` Ukrayins`kogo vy`shhogo pedagogichnogo insty`tutu im. M. Dragomanova v Prazi (1923 – 1933 rr.): dy`s... kand. ist. nauk: 09.00.12. Ky`yiv: KNU im. Tarasa Shevchenka. 2010. 224 s.
4. Zubko O. Ye. Material`no-pobutove zhy`ttya ukayins`ky`x prazhan u 1921 – 1939 rokax: pomeshkannya, xarchuvannya, odyag. // Chasopy`s ukayins`koyi istoriyi / Za red. doktora istoriy`chny`x nauk, profesora A. P. Koczura. Vy`pusk. 38. Ky`yiv, 2018. 32 – 41 s.
5. Knyazyeva T. M. Koncept yizhi v kul`turi povsyakdennosti. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/299-kontsept-yizhi-v-kulturi-povsyakdennosti.html>
6. Koroliv (Stryj) V. Zgady` pro moyu smert`. Spomy`ny`. Ukrayins`ke vy`davny`ctvo «Dobra kny`zhka». 169 vy`pusk. Toronto, 1961. Vy`brani tvory`. Tom. 1. 2-ge vy`dannya. 204 s.
7. Ljahowski, U. Ad gomanawcaw da gajsakow. Chynnasc" belaruskich maladzjovych arganizacyj u 2-j palove HH – I-j palove HH st (da 1939 g.): managrafija / U. Ljahowski. Belastok: Belaruskae gistorychnae tavarystva; Vil`nja: Instytut belarusicystyki, 2012. 483 s.
8. Martos B. Ukrayins`ka gospodars`ka akademiya v ChSR. T. I. Vy`dano Absol`ventamy` Ukrayins`koyi Gospodars`koyi Akademiyi ta Ukrayins`kogo Texnichno – Gospodars`kogo insty`tutu. N`yu-Jork, 1959. 247 s.
9. Rusova S. Memuary`. Shhodenny`ky`. Ky`yiv: Poligrafkny`ga, 2004. 544 s.
10. Sim`yanciv V. Inzhener-emigrant v Chexo-Slovachy`ni. (1929 – 1945). V-vo Yuliyana Seredyaka. Buenos-Aires – Philadelfia. 1978. 220 s.
11. Central`ny`j derzhavny`j arxiv gromads`ky`x ob`yednan` Ukrayiny` v m. Ky`yevi. F. 269. Op.1. Spr. 92. 286 ark.

Статтю надіслано до редколегії 04.09.2019 р.  
Статтю рекомендовано до друку 19.10.2019 р.